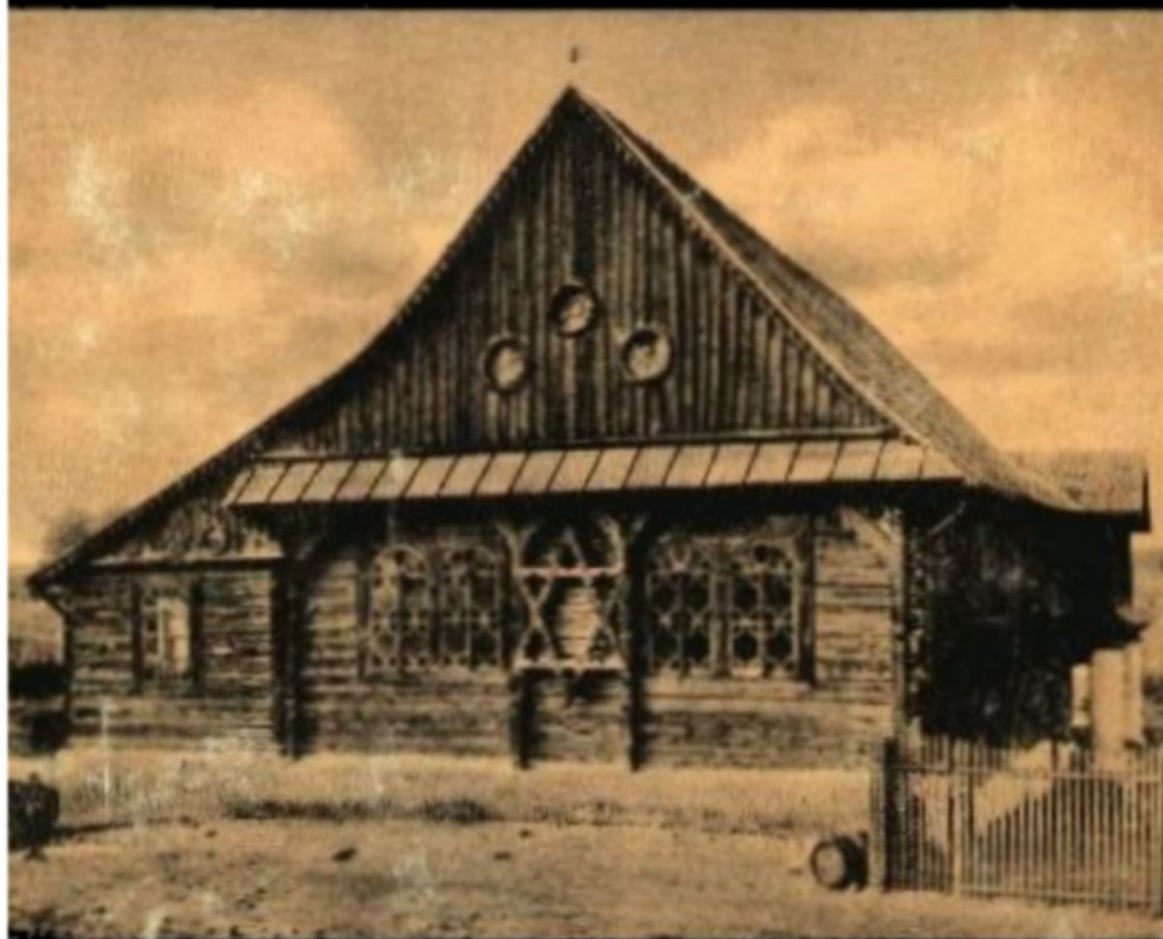

פנקס הקהילות

פולין

כרך ראשון - לודז' והגליל

פנקס הקהילות - פולין - כרך 1
דנוטה דומברובסקה - רחל גרוסבאום-פסטרנק
יד ושם, ירושלים 1976

קוטנו Kutno

(נפת קוטנו)

מספר האוכלוסיה

השנה	האוכלוסיה בכלל	היהודים
1764/65	(?)	928 (על יהודי הכפרים הכפופים לקהלת ק')
1800	2,278	1,401
1808	2,105	1,357
1827	4,620	2,859
1857	5,868	3,859
1897	10,356	5,169
1921	15,976	6,784
1931	23,368	6,440
1.9.1939	(?)	כ־6,700

הישוב היהודי עד 1918

ה'ק' המוכרת כישוב במאות ה-11 וה-12, זכתה במעמד-עיר במחצית המאה ה-15. במאה ה-16 היתה ק' עיר פרטית של האצולה והפכה להיות מרכז מסחר-ומלאכה של סביבה הקלאית עשירה. ב-1753 עלתה העיר באש, כמעט עד היסוד בה שיקום ההריסות נמשך כמעט עד שנות ה-80 למאה ה-19. במחצית הראשונה למאה ה-19 התחילה להתפתח בק' תעשיית האריגים, אלא שלא כבשה לה תפקיד מכריע בחיי

קהילות קטנות יותר. ייתכן גם, כי חלק מעובדי הקהילה מילאו את תפקידם כעבודה-נוספת, או שנרשמו באורח פיקטיבי כעובדי-הקהילה כדי לזכות בהנחות במסים. עם הסוג "ללא עיסוק" נמנו 8 משפחות צעירות הסמוכות על שולחן הוריהן, 6 ישישים ו-5 נכים.

המיבנה המקצועי של היהודים בכפרי הסביבה היה שונה מהמצוי בקי. שם עמדו בראש קבוצות מקצועיות אלו: חוכרי המשקאות — 32.5%, פונדקאים — 17.9%, מבשלי בירה — 11.4%, משרתים ופועלים שכירים — 20.3%, בעלי מלאכה — 13.9%.

מצבם החומרי של יהודי קי הוגדר בידי שלטונות-המס של פרוסיה, הדקדקנים והרחוקים מליבראליזם, כלהלן: עניים, משוחררים ממסים — 9.2% של כלל האוכלוסים היהודים; לא-אמידים, המשלמים מס מזוערי — 42.1%; אמידים-בינוניים — 44.1%; עשירים — 4.6%. יפה יותר היה מצבם החומרי של יהודי הכפרים הסמוכים. שם נמנו עם העניים 2.6% מלבד, עם הלא-אמידים — 36.9%, ועם קבוצת האמידים — 52.6%. הכבידו על מצבם החומרי של היהודים המסים והארנונות מטעם אוצר-המדינה, בעל העיר והקהילה. מסים אלה הסתכמו ב-1796 ב-20,000 פלורן, מידי יהודי קי, וכ-15,000 פלורן מידי התושבים היהודים של הכפרים והקהילות הקטנות. קהילת קי היתה שקועה בחובות רבים, ולא עמדה אפילו בתשלום הריבית, שהסתכמה ב-1791 ב-3,500 פלורן.

כאמור לא עלו יפה הנסיונות לפתח את תעשיית הטקסטיל בעיר, במחצית הראשונה למאה ה-19. גורל המיפעלים הכושלים פקד גם את מיפעל הטליתות בקי, שזכה קודם לכן במדליה בתערוכת התעשייה בווארשה (1826). לעומת זאת, התפתחה בקי תעשיית המזון. בשנות ה-50 למאה ה-19 פעלו בקי 2 טחנות-מים, 9 טחנות-רוח, בית מיבשל יי"ש, בית-חרושת לבירה, ובעליהם רובם יהודים. הבנקיר הוואר-שאי הרמאן אפשטיין, בנה ב-1852 בקי בית-חרושת לסוכר, "קונסטנציה", שהיה בימים ההם מן הגדולים בארץ. אחר כך ניהל אותו בן-משפחה אחר, מיצ'יסלאב אפשטיין.

בשלהי המאה ה-19 כבר נראו תמורות ניכרות במיבנה המקצועי של היהודים בקי, לגבי מיבנה זה בשלהי המאה ה-18. לפי המספרים מ-1897 עלה לראש התור המסחר: בין 1,496 ראשי-משפחה התפרנסו עתה ממסחר 38.3%, וממלאכה — 30.9%. מבין בעלי-המלאכה היו 64.3% מועסקים בענף ההלבשה. עלה גם מספר המועסקים בתובלה (עגלונים, אקספדיטורים) ל-5.4% מכלל היהודים המועסקים. תופעה אופיינית המתלווה לתמורות אלה היתה הירידה המתמדת באחוז העובדים העצמאיים ועליית אחוז השכירים (ובנים שוליות וכיוצא באלה), שלא היו בעלי בתי-מסחר משלהם או סדנות-מלאכה. מגמה זו נמשכה עד שנות ה-20 למאה ה-20, והעידה על תהליך הפרולטריוזציה וההתרוששות של יהודים. המגמה גברה בתקופת מלחמת העולם ה-1, כשחלק ניכר של האוכלוסים היהודים התקיימו רק בזכות המטבחים-העממיים שהקימו הקהילה היהודית ומוסדות-חברת אחרים. במאות ה-18 וה-19 נמנתה קהילת קי עם הקהילות החשו-

הכלכלה של העיר. לעומת זאת השפיעה סלילת קו-הרכבת דרך קי, במחציתה של אותה מאה, על התפתחותה המהירה של העיר, שהיתה מעתה למרכז של תעשיית-מזון וסחר-תבואה. החל ב-1867 היתה קי מושבם של שלטונות הנפה. מותר להניח, כי הישוב היהודי בקי כבר היה קיים באמצע המאה ה-15. התעודה העתיקה ביותר על יהודים בקי היא מ-1513. הרי זה מכתב-מגן שנתן המלך לשלושה יהודים מקי, ששמותיהם משה, סלומון ולייבקה, המגביל את שמירת החובות, שחבים להם בעלי-חוב לא-יהודים, לשנה אחת בלבד.

עדות על פעילותם הכלכלית ורמתם התרבותית של יהודי קי יש לראות בעקבות שהייתם של יהודים בעלי הכינוי "קוטנר" בגרמניה ובהולנד במאות ה-17 וה-18 (למשל, ב-1685 שהה באמסטרדאם המדפיס אשר בן אנשל קוטנר). רבה של ויילקוף (ויילקה אוצ'י), ר' מרדכי בן שמואל, שמוצאו מקי, מספר בחיבורו "שער המלך" (ז'ולקבי 1762) על מנהג מעניין שנקבע בקי: רב המקום ציין יום-יום 3 יהודים מנכבדי העיר שיאשרו בבוקר את שעת הזריחה, שבה תלוויה שעת תפילת-שחרית, וזכר לקרבן התמיד בבית-המקדש. ב-1775 היה בקי רופא יהודי, מארק, שהקנה לשמו ציליל פולני. ב-1784 שימש משה בן שלמה סוכן-מסחר בקי של שגריר אוסטריה בפולין. משה בן שמואל מקי היה ספק נשק למורדי וארשה ב-1794, והוא נתמנה ב-1807, בתקופת נסיכות וארשה, לשתדלן הקהילה בווארשה.

במחצית השנייה למאה ה-18 מנה הישוב היהודי בקי כ-200 משפחות וב-71 כפרים בסביבה וכן בשתי עיירות הכפופות לקהילת קי (ז'יחלין וגוסטינין) היו אז 190 משפחות יהודים. בשלהי המאה ה-18, בתקופת שלטון הפרוסים בקי, עלה בעיר מספר האוכלוסים היהודים. לפי המירשם שערכו שלטונות פרוסיה ב-1796 היו אלה מקורות-הפרנסה של יהודי קי:

העיסוק	מספר היהודים המועסקים	האחוז המועסקים
מלאכה	158	41.3
מסחר	95	25.0
תחבורה	6	1.6
משרתים ושכירי-יום	56	14.7
פקידי קהילה ומקצועות חופשיים	47	12.4
ללא עיסוק	19	5.0
ס"ה	381	100.0

הרוב בין בעלי-המלאכה היו: 74 חייטים, 26 פרוונים, 26 רצענים, 11 קצבים. רוב השכירים עבדו אצל בעלי-המלאכה. בראש ענפי המסחר — סוחרים וחנוונים — עמדו: סחר הצמר — 18, סחר העורות — 10, מוזוגות ומכירת טבק — 27, בעלי דוכנים — 21. המספר הניכר של פקידי הקהילה היה כרוך בכך, שקהילת קי שרתה לא את עדתה בלבד, אלא גם את התושבים היהודים בכפרי הסביבה ובשתי

ותפארת ירושלים", נכדו של הרב מלנצ'יצה. הוא שימש ברבנות בקולו, שיירפץ, דוברת, לאסק וקוטנו. ב-1857 עלה לירושלים, ושם נפטר ב-1865. ר' יהושע איזיק, המכונה חריף, שהובא לספר הרבנות בק' מסלונים, ישב עליו שנים אחדות בלבד, מפני שבתורת "ליטבאק" ומתנגד לא נמצאו לו דרכי-שלום עם החסידים שבמקום. הוא שב לסלונים ב-1861. הגיח אחריו ספרים רבים, ביניהם "ספר עמק יהושע", "נחלת יהושע", "אבי הנחל", "שפת הנחל". מ-1861 ועד 1892 כיהן כרבה של ק' אחד מגדולי התורה בדורו, שכונה בחייו "רבן של כל בני הגולה", ר' ישראל יהושע טרונוק, שנודע כר' ישעיה (נולד ב-1821 ונפטר — 1892). כבן עשרים נתמנה לרבה של שרנסק, אחר כך — לרבן של כמה קהילות ולבסוף לרבה של ק', שבה עמד גם בראש ישיבה גדולה. פסקי-הלכה שלו, שנתפרסמו בצורת שאלות-ותשובות, או נשמעו בדיני-תורה, היו מקובלים על רבנים בפולין ומחוצה לה. כל ימיו היה נאמן לרעיון יישוב ארץ-ישראל, ועלה ב-1885, עם חתנו, רבה של קאליש, ר' חיים אליעזר ואקס. שניהם קנו בכספי תרומות בתים בירושלים וציוו אותם ל"כולל", וכן יזמו נטיעת פרדס אתרוגים ליד טבריה, והכריזו על עדיפותם של אתרוגי ארץ-ישראל מאתרוגי קורפו. בשנת השמיטה תרמ"ט התיר ר' י. טרונוק לעבד את השדות בתנאי שיצטרף להיתר גדול-בתורה אחר בימים ההם, ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנו. ב-1873 הוציא לאור את חיבורו על "חושן משפט" — "ישועות ישראל". ספריו האחרים, כגון "ישועות מלכו" ו"יבין דעת" הוציא-לאור לאחר מותו נכדו, ר' יצחק יהודה טרונוק (1892–1922). שנים רבות לאחר מותו עוד התהלכו אגדות על חריפותו של ר' יהושע על הרבנות בק' בנו, ר' משה פנחס טרונוק (נפטר ב-1912), לשעבר רבה של ויסקיטקי. אחריו שימש ברבנות בק' האחרון לשושלת טרונוק, ר' יצחק יהודה (נפטר ב-1939), סופר ומלומד, שהוסיף לספר של סבו "יבין דעת" שהוציא לאור, את חיבורו הוא, "חסדי אבות". במועצת הרבנות השתתפו גם הדיינים. הדגולים שבהם הם הראב"ד ר' יחיאל מיכל אלברג (נפטר ב-1857), ר' יחיאל בריש שטרוק (נפטר ב-1875) ור' לייב (שימש בשנים הראשונות של המאה ה-20).

ק' שימשה גם מרכז של ההשכלה. במוקדם, כבר בשנות ה-20 למאה ה-19 נוסד כאן בית-ספר יסודי חילוני ליהודים. בשנים 1830–1831 היו בין תלמידי בית-הספר לרבנים בווארשה שניים מבני ק': יצחק ונפתלי גלקין (בית ספר זה, כידוע, היה בעיקרו מרכז לחינוך משכילים, ואפילו לחסידי הטמיעה התרבותית בין הפולנים, ולא דווקא לחינוך רבנים). נציגי ההשכלה היו גם שני רופאים בק': ד"ר יוחנן הנדלסמן (עמד בראש המורדים באזור גוסטיניץ במרד של 1863 והוגלה לסיביר ב-1865), וד"ר פליקס אורנשטיין, רופא ועסקן-ציבור, מקובל מאוד באזור. בישיבה בק' למדו נחום סוקולוב, וכן שלום אש (נולד בק' ב-1880), שהנציח בסיפוריו "העיריה" ו"מוטקה גנב" את עיר-מכורתו, ובעיקר את בני-עמק בת.

בות ורבנות-ההשפעה בחבל ארץ זה. מעידה על כך, בין השאר, העובדה, כי בניציגויות שונות של קהילות האזור או הארץ כולה, שהורכבו לצורך השעה, השתתפו במקרים רבים נציגי ק'. אחד מהם, משה בן ירמיהו מיזל, פרנס קהילת ק', היה בין הנציגים היהודים, המשתדלים לבטל הגבלות שונות על היהודים שתכננה הממשלה של נסיכות וארשה. כבר בשלהי המאה ה-18 היו המוסדות והמנגנון של הקהילה מסועפים למדי. הקהילה קיימה אז מלבד הרב גם שני דיינים, 4 שוחטים, 4 חזנים, 11 מלמדים, 6 שמשים, 5 קברנים, סופר סת"ם ומעורר-לתפילה. לקהילת ק' היה אז בית-עלמין (שהורחב ב-1766), בית-כנסת ובית-מדרש בנויים עץ. ב-1766 התחיל בניינו של בית-כנסת חדש, מפואר, שנסתים ב-1799, וההיכל עמד כאתר-עתיקות עד 1939. חברה קדישא נוסדה במאה ה-18 (הרישום העתיק ביותר בפנקסה שנשמר הוא מ-1755), הכנסתה הממוצעת לשנה היתה עד 900 פלורן, והיא פיקחה גם על בית-המרחץ ועל חברת ביקור-חולים. הקהל קיים הקדש בשביל החולים וקבצנים בני-בלי-בית או נודדים. הרכב הפרנסים בקהילה ב-1796 היה בבואה נאמנה של הקבוצות החברתיות בקהי-לה: שלום בן-מאיר — סיטונאי אריגים, הירש בן לייבל — חוכר השחיטה, וולף בן חיים — מווג, שלמה בן אברהם — חייט.

בשלהי המאה ה-19 קמו בק' כמה מוסדות חדשים, שהם אמנם מסורתיים בדרך-כלל: מלבד בית-הכנסת ובית-המדרש קמו 6 שטיבלך של חסידים; מלבד החדרים הקטנים, הפרטיים ושל הקהילה, שבהם לימדו 24 מלמדים, נוסד תלמוד-תורה, ובו למדו כ-150 בני 5 עד 13, שהוריהם מעוטי-אמצעים. בשנות ה-80 למאה ה-19 הקימו חסידי גור קופת גמילות-חסדים, שהעניקה לנצרכים הלוואות עד 50 רובל בריבית נמוכה, ובשיעורי-שלום נמוכים (רובל אחד לשבוע).

מראשית קיומה נתפרסמה ק' כמרכז תורה, בראש וברא-שונה בזכות רבניה. כספר הרבנות בק' היה מן הנכבדים במדינה. ראשון הרבנים של ק' שנמסר עליו הוא ר' משה יקותיאל הכהן קאופמן, בעל "לחם הפנים". בגלל מחלוקת בקהילה חזר אל עיר-מכורתו קרוטושין (בסמוך ל-1710). המסורה מזכירה עוד שני רבנים במאה ה-18 ר' יששכר בריש בר' בנימין, סגפן ובקי בנגלה ובנסתר, המוכר בכינוי "ר' בריש חסיד" (נכדו, ר' אברהם, נודע כאדמו"ר מצייחא-נוב). ר' ישראל הכהן, שנולד בק', אלא שלא שרדו פרטי חייו ופעולתו. בשלהי המאה ה-18 ובראשית ה-19 כיהן ברבנות בק' ר' טוביה בריין (נפטר 1819). החל ב-1820 ישב על כס-הרבנות בק' ר' אליעזר בריש, לשעבר רבה של לשון, שנודע כמשכיל. הוא נפטר ב-1831. בשנות ה-40 במאה ה-19 שימש ברבנות בק' ר' משה אהרן קוטנר (נפטר ב-1853), שנודע כבן-תורה וכבעל שיטה להוראת התלמוד ללא פלפול. הוא היה גם רבו של ר' שלמה, האדמו"ר מרא-דומסק. תקופה קצרה (1848–1852) כיהן ברבנות בק' הרב פליגלטאוב ("הכנפי-יונה"), לימים רבה של קולו. כבוד הביא לקהילת ק' ר' משה יהודה לייב זילברברג, בעל "וית רענן"

קוטסו, בית הכנסת (הצילום משנות ה־30)

אחת הפרנסות הספציפיות של היהודים בק' היתה הגננות, שפירנסה כ-20 משפחות; בעיקר נתפרסם מטע-הוורדים, שהיה בידי גנן יהודי.

עיקר עיסוקם של יהודי ק' היו איפוא החנוונות הזעירה (בעיקר קונפקציה) ועבודת-בית במלאכה. סוג עיסוק זה לא הבטיח להם תנאים-קיום יסודיים. רע במיוחד היה מצב עובדי-הבית היהודים (תייטים, סנדלרים, כובענים), שזכו להזמנות רק בתקופות מסוימות בשנה, וחמור אף יותר היה מצב פועליהם השכירים, שלעתים קרובות לא שולם שכרם במועד או הולן, ולא נשמר לגביהם עקרון יום-העבודה בן 8 השעות, והם אף לא בוטחו למקרי מחלה או אבטלה, עונתית ומתמידה.

הוסיפה להרעת מצבם החומרי של החנווני ובעל-המלאכה היהודי ק' פעולת החרם של האנדקים על המסחר והשרותים שבידי היהודים. ביוני 1936 נעשה נסיון לעורר מסע פגיעות ביהודים. בהסתת אנטישמים מאנשי המקום יידה נער בן 12 אבן בתהלוכת חגא "לחם הקדוש" ופצע את אחד הצועדים. היהודים הואשמו בחילול התהלוכה. פעולה משו-תפת של הפועלים המאוגדים בבונד ובמפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס. מנעה את הפרעות.

מוסדות כלכליים-חברתיים ניסו להקל על מצבם החומרי הקשה של היהודים על ידי אירגון העזרה ההדדית. איגוד הסוחרים היהודים, שנוסד ב-1927, נתן על ידי הבנק שלו, בנק הסוחרים, אשראי בריבית נמוכה. ב-1928 היו לבנק 270 חברים. ב-1932 הוקם איגוד הסוחרים הזעירים, וכבר בשנה הראשונה לקיומו היו בו 94 חברים. עיקר תפקידו של האיגוד הזה היה סידור רשיונות-המסחר למען חבריו, מתן אשראי ואירגון קואופרציה במסחר הזעיר. איגוד בעלי-המלאכה היהודים נוסד בשנים הראשונות בתקופה שבין המלחמות. בשנים אלו הוקמו גם (בעיקר בחסות הבונד) האיגודים המקצועיים הראשונים של היהודים, וביניהם איגוד פועלי המחט ואיגוד פועלי התובלה. לאחר מאבק שנמשך שנים רבות השיג איגוד פועלי המחט ב-1935 הכרה בזכות יום-עבודה של 8 שעות לפועלים המאוגדים בו.

בתקופה שבין המלחמות היו לכל המפלגות הפוליטיות ואיגודי הנוער שלהן, שפעלו בפולין, סניפים בק'. בשנות ה-30 כמעט הוכפלו שורות הציונים (הדברים אמורים כמעט בכל הסיעות). בבחירות לקונגרס הציוני ב-1931 השתתפו 373 מצביעים, אך בבחירות ב-1935 עלה מספר המצביעים ל-626, וב-1939 — ל-641. בין הסיעות הציוניות צעדה בראש הליגה למען ארץ ישראל העובדת (ב-1935 — 297 קולות, ב-1939 — 282 קולות). מקום שני תפסו הציונים הכלליים, קבוצת על-המשמר (1935 — 153 קולות, 1939 — 219 קולות), אחריהם — המזרחי, קבוצת גרוסמן ואחרים, שזכו החל בקולות אחדים ועד כמה עשרות. בין אירגוני הנוער בק' תפס מקום בראש השומר-הצעיר (ב-1936 — כ-200 חברים). הם אירגנו הכשרה חלוצית משלהם בסביבת ק'. מקובל מאוד היה הנוער-הציוני, שנוסד ב-1930. בק' ניכרה השפעה חזקה של הרביזיוניסטים. בבחירות לקונגרס הציוני ב-1931 זכו ב-122 קולות מכלל 373 הקולות. בשנים

במוקדם התחילו מתפתחים בק' חיים פוליטיים מודרניים. כבר ב-1898 פעלה שם קבוצה מאורגנת של חובבי-ציון ושמה אגודת בני ציון, שריכוזה למעלה ממאה חברים. ב-1906 כבר פעלה בק' פועלי-ציון, וחבריה היו פעילים ביותר בבחירות לדומה השנייה (הפרלמנט הרוסי) ב-1907. לפני מלחמת העולם הראשונה נוסדו גם הסתדרות המזרחי והבונד. ב-1912 נוסדו אירגוני הנוער צעירי-ציון ופרחי-ציון; ב-1916 — צעירי המזרחי, החלוץ וכן בנות-ציון. בזמן הזה קם גם אירגון הנוער של פועלי-ציון, "יוגענד".

בהשראתן של המפלגות הפוליטיות נוסדו בק' בשני העשורים הראשונים למאה ה-20 כמה וכמה מוסדות תרבות. ההתכרה לספרות ולמוסיקה "הזמיר", שגם לה ספריה משלה. מתוך "הזמיר" נוסדה אחר כך "קולטור ליגע", ולידה חוג לדראמה, שנתגלגל בשנים הבאות לבמת-הפועלים-היהודים — "יידישע ארבעטער בינע". באותו הזמן הקימו הציונים ספריה ע"ש אחד-העם, ובה בעיקר ספרים בעברית. ב-1908 נוסדה החברה לספרות "ליטערארישע געזעלשאפט". בחברה זו וב"קולטור-ליגע" הרצו מיטב הסופרים והעס-קנים הפוליטיים היהודים בתקופה ההיא, בארץ ומחוצה לה.

בתחום החינוך המודרני נוסדו חדר מתוקן (כבר לפני 1915), גן-ילדים עברי (1917), וב-1918 ייסד אחד החברים הראשונים של המזרחי, פרנס הקהילה זה שנים רבות, א. ש. אלברג, גימנסיה דו-לשונית "עם הספר". ב-1916 בא לק' נח פילוצקי והקים שם בית-ספר יסודי ראשון ע"ש פרץ, שלשוני-ההוראה בו יידיש. בית הספר התקיים עד 1935.

בין שתי המלחמות העולם

בשני העשורים שבין המלחמות ירד המספר המוחלט של האוכלוסים היהודים בק', ושיעורם באוכלוסיה הכללית ירד אף יותר. ירידת המספר המוחלט נבעה מגדידתם של חלק היהודים אל ערים גדולות יותר "לבקש לחם", ולעומת זאת היתה הירידה בשיעורם באחוזים תוצאה של צרוף כמה כפרים לעיר, לשם הגברת "פולניותה" כביכול, ובעיקר בקשר לבחירות לשלטונות העיר.

התמורה שניכרה במיבנה המקצועי של יהודי ק' במאה ה-19, העמיקה במאה ה-20. ההתרוששות והפרולטריזציה הספציפית ליהודים (לא ליהודי ק' בלבד) בלטו במידה יתירה. ב-1921 כבר היו הפועלים השכירים 55.8% של כלל היהודים הפעילים במשק, ואילו העצמאיים (בעלי סדנות משלהם, חנויות או דוכנים) — 44.2% בלבד. בענף ההל-בשה (בייצור, בשרות ובשיווק) היו מועסקים 57.5% של כל הפעילים במשק, ובמקום השני היו המועסקים בענף המזון — 23.8%. בשאר הענפים היו היהודים מיוצגים באחוזים מבוטלים. בשנות ה-30 היו בידי יהודים כמה מיפעלי תעשייה — כמה טחנות-קמח, 2 בתי חרושת לעולש, בית-חרושת לבירה ומיפעל לזיקוק ספירט, מהגדולים בארץ — אלא שמיפעלים אלה לא העסיקו פועלים יהודים. הצומת המפותח של מסילת-הברזל בק', ששימש מקור-פרנסה נכבד לאוכלוסי המקום, היה סגור לחלוטין בפני יהודים.

עות למוזגם של בחורי הישיבות ושל תלמידים עניים. בקופת גמילות חסדים שליד הקהילה היו ב-1938 581 חברים (184 בעלי-מלאכה, 318 סוחרים ורוכלים, 79 חקלאים-גננים), ושיעורי ההלוואות היו 20-300 זלוטי.

גם בק', כבשאר ערי פולין בתקופה שבין המלחמות, היתה התעוררות בחיי התרבות. בגימנסיה הדו-לשונית עם הספר למדו גם תלמידים יהודים מהסביבה. מיד לאחר המלחמה נוסד בית-ספר יסודי ממשלתי ליהודים ("שאבאסוקבה"), וב-1926 נבנה למענו בניין חדש (חלק מהוצאות הבנייה בא מתרומות הציבור היהודי). ב-1928 נוסד בק' בית ספר יסודי שני — ע"ש מדם, ולשון-ההוראה בו יידיש. טיפלו בו הסניף המקומי של צ.י.ש.א. (ובו כ-140 חברים) והבונד המקומי. התלמידים — בעיקר ילדי הפועלים השכירים — קיבלו בבית הספר מזון ומלבושי-חורף. בחסות אגודת-ישראל התקיימו בק' תלמוד-תורה, בית-ספר יסודי-התורה ובית-ספר לבנות בית-יעקב.

מוסדות שנוסדו לפני מלחמת העולם ה-1 או במהלכה, המשיכו בפעילותם. בין המלחמות הוקמו בק' אוניברסיטה עממית (1925) וסניף מקומי של י.ו.א. ללא קשר עם המוסדות הנ"ל עסקו בפעולות-תרבות ערה כל המפלגות הפוליטיות ואירגוני-הנוער שלהן: הם הפעילו חוגי חובבים, שיעורי-ערב לעברית ולספרות עברית ויידיש, ערכו הרצאות וחגיגות נסיבתיות. החברה להתעמלות ולספורט, שנוסדה ב-1915, הפכה בין המלחמות לאיגוד מכבי. נוסדו גם איגודי ספורט חדשים: "שטערן" (בחסות פועלי-ציון); "מורגנע-שטערן" (בחסות הבונד); חשמונאי, ירדניה, ברכוכבא, הגבורה, בית"ר (בחסות האירגונים הציוניים). איגודים אלה עסקו לא רק בספורט ההישגי, אלא גם בחינוך גופני להמונים. ליד איגודים אחדים פעלו תזמורות.

השואה

עם פרוץ מלחמת העולם ה-11 נתחוללו קרבות כבדים על העיר; ק' הופגזה הפגזה כבדה, בגלל מיתקני-הצבא המצויים בה. האוכלוסים, והיהודים ביניהם, יצאו בהמונם את העיר, אך הרוב חזרו עד מהרה, בגלל סתימת הדרכים בסביבה ומפני הכיתור על ידי צבאות הגרמנים. ב-11.9 היתה הפגזה אדירה במיוחד. בין הנפגעים היו 18 יהודים. העיר היתה מלאה פצועים (בתי-חולים ארעיים הותקנו גם בבית הכנסת ובבית-המדרש) וכן פליטים יהודים. הגרמנים נכנסו לק' ב-15.9. ב-19.9 בערב עשו הגרמנים מצוד גדול, וריכזו מאות גברים (פולנים ויהודים) באחת הכנסיות ובקולנוע "מודרן". הם היו כלואים שם יממה או שתיים, ואחר כך נשלחו קבוצת-יהודים לעבודת פרך בפיונטק, וקבוצה אחרת (70 יהודים) נשלחו למחנה השבויים-האזרחים בלנצ'יצה. התעללות ביהודים חרדים היתה בק' עניין של יום-יום. הגרמנים התעללו ביהודים מוזקנים ולבושי קאפוטות (היו תולשים את הזקן עם העור). על כן גזזו יהודים רבים את זקנם קצר ככל האפשר וויתרו על הקאפוטה. יום אחד הוציאו הגרמנים מבית-המדרש את המתפללים וציוו עליהם לאסוף את גללי הסוסים ברחוב בידיים גלויות. הגירסות

הבאות זכו במספר קולות ניכר בית"ר, שנוסד ב-1930 מתוך "השחר" (שנוסד ב-1923), וב-1934 היו בו כ-200 חברים. בברית-החיל, הקיים מאז 1930, היו כ-50 חברים. אגודת-ישראל בק' והאירגונים המסונפים אליה היו פעילים בעיקר בתקופת הבחירות לקהילה ולעירייה, וכן היו פעילים הרבה בתחום החינוך. הבונד התבסס על האיגודים המקצועיים שייסד. בשנות ה-20 פיתחו קבוצות הפולקיסטים פעילות עריגת, בעיקר באיגוד בעלי המלאכה ובאיגוד הסוחרים הזעירים. השפעת הפולקיסטים הלכה ופחתה במרוצת השנים. השלימו את קשת המפלגות הפוליטיות של היהודים קבוצות פעילות מאוד של קומוניסטים. הם התייצבו תכופות בראש שביתות והפגנות מקומיות. הלוויתה של הקומוניסטית גוציה זלקוביץ' מק' (1936), שעונתה עד מוות בבית-הסוהר בלנצ'יצה, נהפכה להפגנת המונים, שהשתתפו בה פועלים יהודים ופולנים מאנשי המקום.

בקהילת ק' זכו להשפעה מכרעת הציונים. בבחירות להנהלת הקהילה ב-1924 זכו, יחד עם בעלי-המלאכה הנתונים להשפעתם, ב-6 מנדאטים, ואילו חסידי אלכסנדר זכו ב-2, הבונד — ב-2, האגודה והפולקיסטים — כל רשימה במנדאט 1. בבחירות הבאות הפסידו הציונים משהו אך שמרו על עדיפותם. ב-1931 זכו הציונים, יחד עם בעלי-המלאכה, ב-5 מנדאטים, הפולקיסטים יחד עם הסוחרים הזעירים — ב-2, ושאר המפלגות והקבוצות (אגודת-ישראל, הקצבים, חסידי אלכסנדר, פועלי אגודת-ישראל ובעלי-המלאכה הסוציאליסטים, הנתונים להשפעת הבונד — כל רשימה במנדאט 1. בבחירות ב-1936 זכו הציונים ב-4 מנדאטים, אגודת-ישראל ופועלי-אגודת-ישראל — 3, הבונד — 3.

מספר המנדאטים במועצת העירייה שזכו בהם היהודים אינו משקף את שיעורם של האוכלוסים היהודים באוכלוסיה הכללית, אף לא את חשיבותם הכלכלית ופעילותם הפוליטית. כשקיבלו היהודים ב-1919 13 מנדאטים מביין 24 שעמדו לבחירה, ביטלו שלטונות המחוז את הבחירות, וציוו על חדשות. גם בהן זכו היהודים ב-11 מנדאטים: הציונים — 6, הפולקיסטים — 2, הבונד — 3. על כן נקטו השלטונות בבחירות הבאות אמצעים מינהליים (ביניהם, כאמור, צרוף כפרים), כדי לא לאפשר ייצוג נכון של היהודים במועצת-העירייה. ואכן, ב-1939 זכו כל הרשימות של היהודים ב-5 מנדאטים בלבד (הציונים — 4, הבונד — 1) מהמספר הכללי — 24.

מצב זה גרם, שחלק מחובות העירייה כלפי האוכלוסים היהודים בעיר (כגון מערכת החינוך והסעד, מענקים לאיגודי תרבות וספורט וכיוצא בזה), נפל על שכם האוכלוסים היהודים עצמם, אירגוניהם הפוליטיים ומוסדותיהם החברתיים, ובראש-ובראשונה על שכם הקהילה. הקהילה הקציבה אמצעים לחדרים ולבתי-ספר יהודיים, למוסדות תרבות, למוסדות סעד כגון לינת הצדק וביקור חולים. החל ב-1937 תמכה הקהילה גם ב-ט.א.ו. שהושיט עזרה רפואית למאות יהודים עניים, וכן ניהל בק' פנימייה יומית לילדים עניים. מלבד פעולות של עזרה חד-פעמית במזון (בעיקר בפסח), בחומרי הסקה ובמלבוש חם בחורף, הוסיפה הקהילה בקבי-

לשעבר מנהל-החשבונות של הקהילה, ול גיימן. הקרן שהועמדה לרשות הועדה נאספה מתרומות וממענק הג'וינט. בראשית פברואר 1940 היתה צפויה לפליטים בק' סכנת גירוש. לפי גירסה אחת, ציוו השלטונות הגרמניים ב-1.2.1940 על כל הפליטים היהודים לצאת את העיר, והנשארים — ייאסרו. אך בסופו של דבר יצאו את העיר רק מקצתם לאחר שהיודנראט צייד אותם לדרך. הרוב — כאמור — נשארו ולא נעשו. הגירוש המתוכנן היה קשור בוודאי — כפי שהיה קשור במקומות אחרים — בפעולה שנמשכה בימים ההם: יישוב מתיישבים גרמנים רבים בעיר. קבוצת פולקסדויטשים מבני המקום ערכה בפברואר 1940 גול אינטנסיבי של רכוש היהודים למען המתיישבים: מרובם של יהודי ק' נלקחו רהיטים, כלי מיטה, לבנים וכל מיני חפצים. רהיטים של יהודים שטיבם גרוע יותר, נחטבו לחומר-הסקה. בשוד זה סייעו לגרמנים מלשינים וסחטנים פולנים, היו גם מלשינים יהודים. באותו זמן פרקו השלטונות הגרמניים בתי-עץ רבים שמצבם ירוד דווקא ברובע שאיכלוס היהודים בו צפוף ביותר, וכך נותרו כ-500 משפחות ללא קורת-גג.

על אף כל התלאות מגדירים עדי-ראייה את ק' עד מחצית יוני 1940 כ"נוה-מדבר" יחסי ליהודים. העיר שוכנת בסמוך לגבול בין הווארטגאו לבין הגנראלגוברנמנט, בצומת של קווי-רכבת חשובים, ועל כן ניתנו ליהודים אפשרויות נוחות להברחה, והם יצאו עם סחורתם למסעות רחוקים (בין השאר, ללודז' ולוולוצלאוק). הם השתכרו איפוא יפה, ומהם שעשו עסקים טובים. אפילו בין הפליטים היה העוני מועט משהיה בערים אחרות, מפני שחלק מהם השתכרו בהברחה. בק' היה מצוי שפע של סחורות שונות. גרמנים (אזרחים ולובשי-מדים), קנו כאן הכול ובכל מחיר, אפילו מידי יהודים. בעיר התכנס שוק, והיהודים היו באים אליו בגלוי וקונים מיצרני-מזון.

מצב זה נשתנה לחלוטין עם הקמת הגיטו. כבר קודם היו שמועות על יישוב היהודים בבית-החרושת לסוכר "קונסטאנציה", שהופצץ ולא פעל. היו פולנים (ביניהם מנהיג לשעבר של הלאומנים והאנטישמים בק', וויצחובסקי) שהזהירו את מכירתם היהודים ויעצו להם להתחבא. רוב היהודים לא האמינו בשמועות, אך מקצתם יצאו לערים שעדיין לא היו בהם גיטאות. אחרים התחבאו בבתי פולנים, ונתנו בידיהם את רכושם (בין השאר, החביא יהודים בביתו הפולני קוחאנובסקי). לפני כליאת היהודים בגיטו נאסרו משפחות עשירות (ביניהן משפחות קילברט, ראבה, קרוני-זילבר). הם נכלאו בבניין בית-החרושת של טבק, הופשטו עירומים, ולאחר החיפוש הוכו ונשדדו מכל חפצי-הערך שברשותם. דירותיהם הוחרמו, וכל אשר בהן הוצא. האסורים נשארו כלואים עד הקמת הגיטו. הוא הוקם בערב שבועות 1940 (16.6). היהודים נצטוו לעקור ל"קונסטאציה" תוך יום אחד (ייתכן, כי למעשה העקירה נמשכה שלושה ימים). היהודים הורשו לקחת עמם את רכושם, להוציא את בעלי-החיים. העירייה הבטיחה לספק עגלות, אך סיפקה מעטות בלבד, ובין היהודים פרץ מאבק גם על השגת מקום בהן.

על הדליקה בבית-הכנסת הגדול מעורפלות וסותרות זו את זו. ידוע, כי שפכו עליו בנוזן והציתו אותו, אך יש אומרים כי האש כבתה, אף על פי ששבו והציתו פעמים אחדות. לפי גירסה אחרת, ציווה מפקד המשטרה הגרמנית לכבות את האש, מחשש התפשטותה של הדליקה. אם כך ואם כך, עובדה היא כי פנים בית הכנסת לא עלה באש. אבל אחר כך השחיתו אותו הפולנים והגרמנים: עקרו את הרצפה, הדלתות, החלונות והספסלים, ולא נותר אלא השלד המפוית. על אף האיסור על חיי הדת (בעיקר נאסרו התפילה בציבור והשחיטה), הם לא נפסקו בתקופה שלפני הקמת הגיטו. מניינים התכנסו לתפילה בדירות פרטיות, החרדים המשיכו בלמוד תורה והחסידים ערכו סעודות.

הגיוס המתמיד של יהודים לעבודות שונות התחיל בדצמבר 1939. השלטונות קבעו אז, כי כל הגברים בני 14-60 חייבים לעבוד יום תמים, פעמיים בשבוע, במקומות-העבודה אצל הגרמנים. בינואר 1940 חלה חובת-העבודה גם על נשים בנות 18-25.

גם בק', כבשאר הערים הכבושות, נמשכה שדידה נמרצת של רכוש היהודים. הגרמנים שדדו את הסחורה בחנויות היהודים, ועל כן השתדלו היהודים למכור כל מה שניתן למכור, סגרו את החנויות ופנו למסחר בלתי-לגאלי. הגרמנים חרמו רכוש בבתי היהודים — בעיקר, על סמך הלשנות. מיפעלי התעשייה וטחנות-הקמח של היהודים בכל הסביבה הוחרמו. פעמים אחדות הוטלו על יהודי ק' מסי-עונשין.

היודנראט (ובו 6 חברים, לפי דרישת השלטונות) הוקם בנובמבר 1939, לפי גירסה אחת, ולפי גירסה אחרת — רק לאחר הקמת הגיטו (יוני 1940). יר"ר היודנראט (או תחילה, בראשית הכיבוש הנהלת הקהילה היהודית) היה אלכסנדר פאלץ. חברים אחרים ביודנראט: מ. זאנדל, עו"ד פ. גולד-שיירר, ל. פראשקר, י. קוביץ, ש. אופוצ'ינסקי. המשימות הראשונות שהטילו הגרמנים על היודנראט היו איסוף כסף לתשלום מסי העונשין וגיוס צוותי-עבודה. תלאות מיוחדות היה מביא על היודנראט ראש הגסטאפו במקום. הוא ציווה ליודנראט לשפץ למענו בית, לרהט אותו יפה, ולשם כך נאלץ היודנראט לאסוף כ-15,000 מארק. כשהותקנה הדירה, נעל בה כמה מחברי היודנראט למספר שעות. הוא ציווה גם ליודנראט להלביש יפה נערה פולניה אחת, לשלוח אותה אל הספר ולמלא את כל מישאלותיה. סאדיסט זה היה מתעלל ביהודים כמו ידיו: מתהלך היה ברחובות ומכה באלת-גומי עד זוב דם יהודים שנקרו בדרכו, ואפילו נשים, שהיה מפשיטן עירומות.

משימתו הדחופה של היודנראט לגבי האוכלוסיה היהודית היתה אירגון עזרה לפליטים, שמספרם בק' ב-1.1.1940 היה 1,315, ועלה עד יוני 1940 ל-1,700-1,800. הם באו בעיקר מהשטחים הצפוניים ופומרן, דאנציג, אינוברוצלאב, ולוצ' לאוק, בידגושץ, צייחאנוב, ואפילו מערים מרוחקות כגרוד-נה, שווינצ'יאני ולבוב. סמוך להקמת הגיטו — ביוני 1940 — הביאו הגרמנים לק' עוד 150 יהודים מדומברוביצה הקרובה. היודנראט מינה ועדה מיוחדת לטיפול בפליטים: י. בורובסקי, לשעבר מוכיר הנהלת הקהילה, א. איקה,

לילדים הקטנים, ושומן, שנמסר למטבח). בסוף נובמבר קיבל היודנראט מאיגוד יהודי גרמניה בברלין תמיכה של 3,000 מארק. הסכומים היו מבוטלים, נוכח העובדה, כי ההוצאה היומית של היודנראט בתקופה היא היתה כ-800 מארק, וההכנסה — 300 בלבד.

זמן קצר לאחר הקמת הגיטו הועסקו חלק בעבודה אצל הגרמנים, וצוידו לשם כך ברשיונות: בתחנות הרכבת (טעינה), בשדה-התעופה הצבאי ובמקומות אחרים. יציאה לעבודה זו איפשרה להם להבריה לגיטו מיצרכי-מזון וחומרי-הסקה. המסחר הבלתי-לגאלי וההברחה התפתחו עד-מהרה בממדים ניכרים, שכן הצליחו המבריחים לשחד את הזקפים הגרמנים באמצעות מתווכים יהודים. באופן זה ניתן ליהודים, ששהו באורח בלתי-לגאלי ב"צד הארי", להיכנס לגיטו יחד עם צוותי-התעופה החזורים, ולהביא עמם מזון. גם הפולנים היו קרבים עד גדר-התיל, מוכרים מזון וקונים מהיהודים הפצים שונים. הוצאת הפרות למרעה יום-יום הקלה על הברחת הבשר: הזקיף המשוחד לא הבחין, כי מהגיטו הוצאו למרעה 6 פרות והוחזרו 7. פרה נוספת זו הובאה למרעה בידי קבוצה מאורגנת של היהודים השהים ב"צד הארי", וכן פולנים, שעסקו בהברחת בשר. בגיטו היו אפילו בתי-קפה פרימיטיביים בצריפונים עשויים לוחות. המזון היה מצוי איפוא, אולם רק ידם של האמידים השיגה לקנותו. רוב האוכלוסים לא אכלו לשובע, והמזון הנזקקים לסעד הלך ורב.

מכיוון שהיציאה מהגיטו היתה קלה, ברחו מספר יהודים אמידים יותר לעיריות אחרות, שעדיין לא היו בהן גיטאות, או שתנאי הקיום בהן (בעיקר תנאי הדיור) היו טובים יותר. המתווכים ("מאכרים") היהודים אירגנו את הבריחות הללו בתשלום דשן, על ידי שיחוד הזקפים. היו גם שברחו בעגלה ולקחו עמם את רכושם. כך נמצאו קבוצת יהודי ק' בגוס-טינין, אבל כשהוקם שם גיטו, נצטוו הבאים לשוב לק'. בתנאים לא-חמורים אלה, יחסית (להוציא את תנאי המגורים האיזמים), פיתחו בני-הנוער פעולות-תרבות בקי כבר בחודשים הראשונים לקיום הגיטו, ואופיין היה בידורי וחברתי. אנשי הבוגד ואוהדיהם ערכו "על התל" בתחום "קונסטאנציה" מופעים שנקראו "קונצרטים" או "ראדיו-חי". הנושא השכיח בהם היה ביקורת סאטירית של היחסים בפנים הגיטו. בראש-ובראשונה נמתחה, כמובן, ביקורת על היודנראט, על המשטרה היהודית, על פקידי המינהל, הסאניטרים, הטבחים במטבח הציבורי. ציבור נרחב ביקר ברצון במופעים אלה.

קבוצת צעירים שנייה מחוגי האינטליגנציה, בעיקר תלמידי תיכון לשעבר, התקינו להם "מועדון" במינהרה של בית-החרושת ובו ערכו כמעט יום יום ערבי תרבות. כשפרצה בגיטו מגיפת הטיפוס, הכינו הצעירים הצגה, שהכנסתה נועדה למט-בח בית-החולים. בבימוי עזר לצעירים במאי לשעבר בתיאטרון רון היהודי בוויילנה. אולם בסופו של דבר אסרו הרופאים על קיום ההצגה מחשש התפשטות המגיפה. בני-נוער אלה עשו גם מגביות בקרב האמידים למען הצעירים העניים. בסוף הקיץ 1940 נעשו אפילו הכנות להפעלת בית-ספר ובית-

למרבח הרעה הפליאו השוטרים הגרמנים מכותיהם ביהודים המתקוטטים והמתכתשים. בסופו של דבר, הלכו הרוב ברגל, ולקחו עמם רק מה שהיה בכוחם לשאת. רק האמידים שכרו עגלות ולקחו עמם את רכושם. השוטרים הגרמנים שליוו את המגורשים לא חסכו מהם מכות.

בשטח "יודנלאגר קונסטאנציה" נמצאו רק כמה אולמות של בית-חרושת שגגותיהם הרוסים, וחמשה בנייני מגורים בני קומה אחת. לכאן דחקו הגרמנים למעלה מ-7,000 יהודים, שנמצאו או בקי. נתחוללו מאבקים דראסטיים על מקום מתחת לגג. רק החזקים או הזריזים יותר כבשו לעצמם פינה להעמדת מיטה ועריכת החפצים. החלשים יותר ומעוטי-התושיה נשארו תחת כיפת-השמים. ביום הראשון מתו אחדים בהתקף-לב. הגרמנים גדרו את תחום המחנה-הגיטו בתיל דוקרני, העמידו סביב זרקורים על גבי עמודים ורשת צפופה של זקיפים, אנשי שופו ומשטרת עזר, ששמרו יום ולילה.

נוכח תנאים אלה טרחו יהודי ק' לשפר את מצבם. השרויים תחת כיפת-השמים הדביקו צריפונים מרהיטים, ונטו אהלים משמיכות. מלבינים, אבנים וחומר שנאספו נבנו "דירות" פרימיטיביות וכירות קטנות. בכל השטח נמצאו רק באר אחת ושלושה בתי-כיסא, ובימים הראשונים עמדו אנשים בתור למים מבוקר עד ערב, ותמורת השימוש בבית-הכיסא, שגם לפניו היה התור ארוך, שלמו 5 פניג. אולם, תוך ימים אחדים נבנו כמה בתי-כיסא שהשימוש בהם ניתן

ב"קונסטאנציה" התארגן יודנראט חדש (כאמור, ייתכן כי זה היה היודנראט הראשון בק'): כיו"ר נבחר ברנרד הולצמן, כגזבר — אלכסנדר פאלץ. ידועים שמות החברים: י. קפלן, פרדיננד קאופמן מוולוצלאווק. היודנראט אירגן את אספקת המזון לגיטו: לחם (השלטונות הקציבו 200 גר' לנפש ליום), קצת ירקות, בשר-סוסים וחלב רזה. כן נפתח מטבח-ציבורי לעניים. בעניין אספקת החלב לגיטו נמסר סיפור יוצא-דופן. לדינה קפלן, לשעבר בעלת משק חקלאי ליד ק', הרשו הגרמנים, בבחינת יוצא מהכלל, להביא עמה ל"קונסטאנציה" 7 פרות, וסככה מיוחדת נבנתה למענן בגיטו. הגרמנים הרשו לאחד היהודים לצאת עמם יום-יום למרעה.

נראה, כי חלב זה ניתן בגיטו רק לחולים ולילדים קטנים. קשה היה על היודנראט אירגון שרותי הבריאות בגלל העדר רופאים. הוא השיג איפוא רשות מהשלטונות, כי אחד מרופאי ק' הפולנים ירפא את אוכלוסיית הגיטו. היודנראט השתדל גם להביא כמה רופאים יהודים מערים אחרות. בספטמבר 1940 ביקש היודנראט מראש עיריית לודו' לשלוח מגיטו לודו' לק' שני רופאים (מנתח ורופא-שיניים), אולם ראש-העיר סרב, ונימק את סרובו במחסור ברופאים בגיטו לודו' עצמו. באחד הבתים שבגיטו פתח היודנראט בית-חולים פרימיטיבי קטן. ניהל אותו הד"ר ויינזאפט מקרושניוויצה, יהודי מזמר.

זמן-מה קיבל היודנראט של ק' מענק מהגזינט להונת העניים ולטיפול רפואי (במחצית השנייה של 1940 ניתנו 10,000 מארק וקצת מיצרכי-מזון, כגון חלב משומר, שנועד

וכי ראש-העיר הצהיר, שראוי לחסל מהר "מחנה זה של התפגרות". מספר יהודים שיחדו או את הזקופים ומצאו מחבוא אצל פולנים בסביבה. חלק מהם יצאו גם לגומבין, לגיטו הקטן שהיה שם. עם עליית התמותה והבריחה מהגיטו, פחתה אוכלוסייתו: ב-18.4.1941 היו בגיטו — לפי מספרים רשמיים של הגרמנים — 6,604 יהודים (5,239 מבני-המקום, 1,365 פליטים), וביום 15.7.1941 היו בק' 6,015 יהודים.

במצב קשה זה בלט במיוחד אי-הצדק החברתי, ששרר בגיטו. כאמור בתחום "קונסטאנציה" מלבד האולמות היו 5 בתי-מגורים בני קומה אחת. שכנו בהם משרדי היודנראט ושאר מוסדות המינהל היהודי וכן בית החולים. בבית אחד, שכינויו בלשון הלצה "בית הלורדים", גרו חברי היודנראט וכן היהודים העשירים ורביי-ההשפעה ביותר, ששילמו ליודנראט תמורת זכות זו טבין ותקילין. אכן היו תנאי-המגורים בבית זה אידיאליים בהשוואה לתנאי-המגורים של שאר שוכני הגיטו: בדירה עם מטבח גרו לא יותר משלוש משפחות. אל המאושרים הללו היו באים כדי לישון לילה בתנאים טובים מכריהם, המתגוררים בתנאים גרועים. ייתכן, כי תנאים כאלה שררו ביותר מבית אחד. הדבר עורר קנאה והתמרמרות. פעם אחת הגיעו דברים לידי הפגנה, והמפגינים אף עשו דיון לעצמם. המון העניים התאספו ליד "בית הלורדים" ותבעו שייצא אליהם גזר היודנראט. כשירד אליהם, גררו אותו אל אולם בית-החרושת, והטילו בפניו איומים והאשמות. האנשים הסתערו על הגזר והכו אותו. הצילוהו השוטרים הגרמנים, שהובילו על ידי השוטרים היהודים, והם שפיזרו את הקהל.

הידיעה האחרונה מהגיטו בק' (מכתב) הגיעה אל יהודי ק' המתגוררים בגומבין בפברואר או במארס 1942. במכתב נאמר, כי זה יומיים חונים בתוך המחנה קרונות-משא ריקים (בית-החרושת לסוכר נמצא מול תחנת-הרכבת, ושלוחה של המסילה הגיעה לתוך החצר). אין היהודים מסכימים לעלות לקרונות, אולם — כותב בעל המכתב — לא ברור, כמה זמן יוכלו להתנגד לפקודה.

שילוח יהודי ק' למחנה-ההשמדה בחלמנו חל בסוף מארס או במחצית הראשונה של אפריל 1942. רק 213 יהודים, תושבי ק' בפרוץ המלחמה, בילו אותה. מקצתם שבו אל העיירה (באוקטובר 1945 התגוררו בה 50 יהודים), אך כעבור זמן קצר יצאו אותה לצמיתות.

מקורות

איו"ש: PH/10a-2-2, PH/33-2-1; 03/672, 03/2318.
 י. טרונק, א יידישע קהילה אין פוילן ביים סוף פון 18 י"ה — קוטנא, ווארשע 1934; מרדכי בן שמואל, שער המלך, זאלקווא 1774-1774, א', שער ו', פרק ד'; ספר קוטנא והסביבה, תל-אביב 1968.
 "איינקייט" 9.10.1945; "בית יעקב" 1925, נר' 21-22; "היינט" 13.3.1924, 16.6.1924, 30.4.1925, 10.2.1926, 8.3.1927, 2.7.1929, 14.1.1931, 26.3.1931, 24.5.1931, 1.8.1931, 9.11.1931, 10.5.1932, 8.9.1936, 28.10.1938, 26.7.1939, 8.5.1939; "לאדזער טאגבלאט" 12.12.1917, 20.2.1918, 7.3.1918, 17.6.1924; "לאדזער פאלקס-בלאט" 16.7.1915; "דאס נייע לעבן" 10.5.1946; "נייע פאלקס-

יתומים, ושתי קבוצות הנוער סייעו בכך. אבל הלמידה לא התחילה, מפני שבגיטו פרצה המגיפה. מגיפת טיפוס-הבהרות לא הפליאה כלל בתנאי הדיור והגהות האיומים בגיטו-מחנה זה, בעיקר בסתיו, כשאילצה הצינה את האנשים, ששהו עד עתה באהלים ובסוכות-חומר פרימיטיביות, לעקור לאולמות בית החרושת, הדחוסים בלאו הכי. כאמור, היו אולמות אלה פרוצייג-ובלתי-מוסקים, והגשם והשלג התהוללו בהם. 10 נפשות התגוררו שם על מטר מרובע. אנשים קפאו ואף חלו בטיפוס בהמו-ניהם. השלטונות הגרמניים חששו מפני התפשטות המגיפה, סגרו את הגיטו באורח הרמטי, ותלו שלט לפני השער: "סכנת מגיפה — הכניסה אסורה לחלוטין". הגיטו הוכרז רשמית כסגור. הגיעה ועדה מיוחדת של פקידים גרמנים בכירים, לבדוק את המצב בק'. על דברי הביקורת שבפיהם השיב ראש-העיר ק', "ומה ביקשתם? הלא זה מחנה, שבו צריכים היהודים להתפגר!" ואכן, היו זמנים בתקופת המגיפה, כשמספר המתים הגיע ל-30-40 בשבוע. היהודים לא הורשו לצאת לעבודה, והדבר הכביד על ההברחה. הרעב גבר והלך. "בית-החולים" של הגיטו היה מלא מפה אל פה. גם הבניין שנועד לבית-ספר נמסר לחולים, אלא שגם בתוספת זו לא היה די, וחולים רבים נשאו על משכבם באולמות המשותפים. כבר בנובמבר 1940 — עם ראשית המגיפה — בלעו הוצאות היודנראט ל"בית-החולים" כמעט שליש מתקציבו החודשי. היודנראט פנה רשמית בבקשת עזרה אל מרין בסוסנוביץ, ששימש יו"ר הקהילות היהודיות בכל האזור שלזיה עילית מזרחית אך לא נענה. שוגרה משלחת לגיטו וארשה, והיא הביאה עמה משם רופא צעיר, ד"ר בוזוזה. בינואר 1941 שוב שיגר היודנראט שני נציגים לפיוטרקוב טריבונאלסקי (את רשיונות היציאה בשבילם השיג בשוחד). אחד מהם, מפקד המשטרה היהודית בק', היה בן פיוטרקוב. תפקיד המשלחת היה להביא רופא. היהודים הדתיים נלחמו במגיפה לפי דרכם. כדי להדבירה קידשו הרבנים זוג יתומים בבית-הטהרה בבית-העלמין. יהודים באו בהמוניהם לאירוסין אלה. קבוצת-הנוער התקינה מטבח בבית-החולים, כדי לשכך מעט את הרעב של החולים. לתכלית זו אספו תרומות בין היהודים האמידים והשיגו מיצרכי מזון מכמה מבריתים. הבנות כיבסו, בישלו ושמרו בתורנות. באביב 1941 גברה המגיפה, ובגלל בידוד הגיטו גבר הרעב והתרוששות האוכלוסים העמיקה. במאי 1941 נאסרו רוב חברי הקבוצה של מבריה-הבשר, עקב הלשנה. הם נתלו בוולוצלאווק. בקיץ, כשיבש אפיקו של הנחל אוחניה, הוברחו לגיטו זמן-מה מיצרכי-מזון דרך התעלה המקשרת את בית-החרושת עם הנחל. אך הגרמנים גילו גם דרך זו, וההברחה נפסקה. עלת בהתמדה מספר העניים הנזקקים למטבח-הציבורי: באוגוסט 1940 היה מספרם 1,102, ובמארס 1941 — 2,340. כן רבו מיתות הרעב. בדצמבר 1940 ועד מארס 1941 מתו ב"קונסטאנציה" 663 יהודים, מהם 278 בטיפוס. כל המוצא אפשרות להמלט מהגיטו יצא עוד ב-1941, בעיקר כשנפוצה השמועה, כי משמרות השופו ומשטרת העזר יוחלפו על ידי אנשי אס-אס,

צייטונג "11.1.1928, 20.9.1928, 15.11.1928, 17.4.1929, 8.10.1929
;13.6.1936, 20.12.1935, 18.2.1935, 20.11.1933, 9.7.1933, 15.2.1932
"Nasz Przegląd" 13.6.1937; "Trybuna Narodowa"
10.2.1934; "Wiadomości Codzienne" 5.9.1926.